

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

# Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, [www.reprorecht.nl](http://www.reprorecht.nl)) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.*

[info@boomamsterdam.nl](mailto:info@boomamsterdam.nl)  
[www.boomuitgeversamsterdam.nl](http://www.boomuitgeversamsterdam.nl)

psychoanalytische die interpretaties construeert, de derde term de psychoanalytische theorie.

Chianese, leeranalyticus en voormalig voorzitter van de Italiaanse Vereniging voor Psychoanalyse, vertrekt voor de beantwoording van deze vraag van Freuds latere werken *Constructies in de analyse* (1937), *De man Mozes en de monotheïstische religie* (1939) en van andere, (ook niet-)psychoanalytische teksten.

De eerste hoofdstukken van het boek behandelen verdringing en (re)constructie, de middelste hoofdstukken de conceptuele evolutie van overdracht-tegenoverdracht naar 'analytisch veld' (Baranger & Baranger; Ferro) en 'analytische ruimte', ook binnen de Italiaanse Vereniging van 1980 tot heden. Chianese geeft zijn persoonlijke visie hierop.

In de laatste hoofdstukken lezen we Chianeses persoonlijke 'oplossing': het chiasma is het knooppunt van twee paar tegengestelden (*bien étonné de retrouver Jung?*), dat de onbewuste wereld van de analysant symboliseert en de ruimte tussen psychoanalyticus en analysant, zoals op toneel, afwisselend betreedt en verlaat.

De relatie met de analyticus beperkt zich volgens Chianese tot de (re)constructie van de innerlijke wereld van de analysant door het herinneren van het verdrongene. Het terzijde schuiven van de (tegen)(overdrachts)relatie (problematiek) lijkt mij een extreme Schaduw — in jungiaanse termen — van Chianeses Zelf.

De demonstratief erudiete, overdreven nuancerende, maar in wezen belerende stijl maakt het boek voor mij moeilijk leesbaar. Het is weinig levendig, te academisch; in lacaniaanse termen is er meer sprake van een 'universitair' dan van een 'analytisch' discours.

Ik durf dit boek alleen aan te bevelen aan collega's met een klassieke freudiaanse visie en interesse.

## Rosenfeld herdacht

Bespreking van

John Steiner (red.) (2008). *Rosenfeld in retrospect — Essays on his clinical influence*. Hove: Routledge.

ISBN 978 0 415 46115 3, 153 pp., £21,99

MARC HEBBRECHT

In 2002 bracht ik de figuur van Herbert Rosenfeld in de aandacht van de lezers van dit tijdschrift via een recensie van zijn Italiaanse seminars, geredigeerd door De Masi. Rosenfeld, jood van Duitse afkomst en naar Londen geëmigreerd om aan deportatie te ontkomen, was een trouwe volgelinge van Melanie Klein. Hij was gefascineerd door pathologie die hoge eisen stelt aan het geduld en het doorzettingsvermogen van psychoanalytici: schizofrenie, drugsverslaving, narcistische persoonlijkheidsstoornis, manische depressiviteit en hypochondrie. Daarnaast was hij geïnteresseerd in de complicaties van psychoanalyse, zoals impasses en negatieve therapeutische reacties. Impasses hebben volgens hem te maken met onbegrip van de analyticus, het miskennen van projectieve identificaties en destructief narcisme van de patiënt.

*Rosenfeld in retrospect* is een verzameling lezingen van een internationale conferentie, georganiseerd in april 2000 door de Melanie Klein Trust. De psychoanalytici die aan dit boek hebben meegewerkt zijn niet de minsten: O'Shaughnessy, Britton, Feldman, Segal, Riccardo Steiner en John Steiner. Alle auteurs kenden Rosenfeld persoonlijk en werden door hem beïnvloed. In het tweede deel worden vier belangrijke artikelen van Rosenfeld samengebracht. Het boek is een goede inleiding in het denken van deze merkwaardige psychoanalyticus.

O'Shaughnessy presenteert een indrukwekkend klinisch geval als voorbeeld van

intrusies. De patiënt maakt toespelingen op haar privéleven en insinueert dat hij meer over haar weet, vervolgens vernedert hij haar via seksuele toespelingen. Dit escaleert verder: hij ageert agressieve masturbatiefantasiën uit op de sofa en maakt obscene gebaren. Een mooie illustratie van excessieve projectieve identificatie waarbij de analytica ongewild in de positie van een sadistische voyeur wordt geplaatst, iets wat ze ondraaglijk vindt. Ze grijpt in maar hij luistert niet. En zo gaat het verder: hij schakelt over naar een hogere versnelling en frustreert haar nog extra wanneer hij na een duiding in slaap valt. De analytica weet zich goed te beheersen. Maar op den duur is ze zo moe en getergd dat ze er niet meer in slaagt de sessie correct te beëindigen. Je zou van minder uit je rol vallen! Hoe kunnen we dit gebeuren psychoanalytisch begrijpen? Blijkbaar gedraagt de patiënt zich zo hatelijk omdat hij bang is voor de analytica en haar als een achtervolgster beleeft die bij hem wil binnendringen en hem van zijn waardevolle inhouden beroven. Indringend gedrag heeft blijkbaar te maken met angst voor intrusie; wat hij vroeger passief onderging, wordt de analytica nu actief aangedaan. Feldman, die het geval bediscussieert, verwijst naar twee inzichten van Rosenfeld.

Vooreerst wordt het gezonde, niet-perverse deel van de persoonlijkheid gegijzeld en verpletterd door een almachtig-vernietigend deel. Deze interne objectrelatie wordt tijdens de analytische sessies uitgeleefd: de analytica wordt gekleineerd, belachelijk gemaakt; ze voelt zich onmachtig en boos. Al raakt ze door de patiënt verlamd, het blijft haar taak om de structuur en de intenties van deze almachtige, zeer narcistische delen in het licht te stellen en te duiden. Ook dient ze de patiënt duidelijk te maken hoezeer hij de relatie met de realiteit verstoort en psychische groei onmogelijk maakt. Wanneer de gezonde, meer afhankelijke delen van de patiënt sterker worden, zal de destructief-narcistische kant zich heftig ver-

zetten, met negatieve therapeutische reacties tot gevolg.

Ten tweede kan psychotische pathologie begrepen worden, mits men oog heeft voor deelprocessen van projectieve identificatie. Feldman verwijst hierbij naar de visie van Rosenfeld. Projectieve identificatie (beschreven in het laatste hoofdstuk van het boek) is: [1] een vorm van communicatie; [2] zich ontdoen van ongewenste delen van het zelf en aldus psychische realiteit ontkennen; [3] controleren van de analyticus (een herhaling van een primitieve objectrelatie uit de allervroegste levensfase); [4] zich verdedigen tegen afgunst; [5] in extreme vorm ontstaat een parasiterende overdracht — bij totale projectieve identificatie onderhoudt de patiënt de fantasie dat hij als parasiet in de analyticus leeft, hem schade toebrengt maar zonder hem niet kan overleven.

Britton gaat in op de bijdrage van Rosenfeld aan de kliniek van het narcisme. Terecht wijst Britton op de conceptuele verwarring rond dit begrip. Als we de historiek van het narcisme-concept onderzoeken, blijkt dat al bij aanvang twee thema's onderkend worden: narcisme als verdediging tegen schadelijke en traumatiserende objectrelaties en narcisme als manifestatie van fundamentele vijandigheid ten aanzien van objectrelaties. Britton pleit voor een onderscheid tussen libidinaal (defensief) en destructief (waar het vooral gaat om het vernietigen van het anders zijn van het object) narcisme. Volgens hem ontstaan narcistische stoornissen wanneer een Ik-vernietigend Boven-Ik tot stand komt in de loop van de ontwikkeling.

Wie niet de tijd heeft om Rosenfeld zelf te lezen (zijn oeuvre is weliswaar niet omvangrijk!), kan zich beperken tot de hoofdstukken 5 en 6 van dit boek, waar de twee Steiners zijn persoon en werk bespreken. Riccardo is bij hem in analyse geweest, John in supervisie. In de bijdrage van Riccardo Steiner, een persoonlijke getuigenis vol warme herinneringen, is een grote erkentelijkheid ten aanzien van Rosenfeld

voelbaar. De inzichten van John Steiner (1993) in verband met *psychic retreats* zijn ontstaan en gegroeid tijdens de supervisie bij Rosenfeld.

De lectuur van dit boek is een inspirerend moment voor psychotherapeuten en psychoanalytici die aandachtig en zoekend willen blijven wanneer het moeilijk wordt. De lezer zal geprikkeld worden om Rosenfeld zelf te bestuderen. In onze huidige tijdgeest is het echter niet evident om patiënten met ernstige psychopathologie een klassiek psychoanalytisch kader aan te bieden. De inzichten van Rosenfeld blijven vooral waardevol wanneer impasses optreden in de loop van een intensieve psychotherapie.

#### Literatuur

DE MASI, F. (red.) (2001). *Herbert Rosenfeld at work — The Italian seminars*. Londen: Karnac.

HEBBRECHT, M. (2002). Bij Rosenfeld in supervisie. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 8, 190-191.

STEINER, J. (1993). *Psychic retreats — Pathological organisations of the personality in psychotic, neurotic, and borderline patients*. Londen: Routledge.

## Hoe gaat Freud eigenlijk te werk?

### Bespreking van

Anna Koellreuter (red.) (2009). *«Wie benimmt sich der Prof. Freud eigentlich?» — Ein neu entdecktes Tagebuch von 1921 historisch und analytisch kommentiert*. Giessen: Psychosozial-Verlag, ISBN 978 3 89806 897 0, 317 pp., €32,90

HARRY STROEKEN

*«Wie benimmt sich der Prof. Freud eigentlich?»* bevat het dagboek van Anna Guggenbühl over haar behandeling bij Freud in 1921 (in dat jaar kwam toevallig ook Jeanne

de Groot bij Freud in analyse). Guggenbühl was Zwitserse, destijds zevenentwintig jaar, psychiater, en ze had een fikse probleem want ze was al zeven jaar verloofd en de huwelijksdatum was reeds gepland, maar zij bleef maar twijfelen over de verbintenis met haar verloofde. Voor een oplossing van dat probleem zocht ze hulp bij Freud. De behandeling duurde drie en een halve maand (van 1 april tot 15 juli), besloeg ruim tachtig sessies en het resultaat was dat ze haar verloving verbrak, naar Parijs trok, daar werk zocht en zich verloofde met een Zwitserse beeldhouwer, die zij reeds kende. Met hem trouwde zij en bleef zij zestig jaar samen; het echtpaar kreeg vier kinderen. Het dagboek — twee schriften, in druk eenendertig bladzijden — werd na haar dood gevonden en is nu uitgegeven door haar kleindochter, psychoanalytica. Aan de tekst van het dagboek zelf is in dit boek een zestiental artikelen met commentaar en beschouwingen toegevoegd. In die artikelen wordt Freuds praktijk van alle kanten belicht, verder gaand dan dit ene geval. In het jaar 1921 was Freuds wereld nog betrekkelijk 'heel'. Weliswaar had de catastrofe van de Eerste Wereldoorlog zich voorgedaan (Oostenrijk hoorde bij de verliezers, de Habsburgers hadden het veld moeten ruimen, het land was uiteengevallen, hongersnood en sociale onrusten waren aan de orde van de dag) en zijn geliefde dochter Sophie was daarna aan Spaanse griep gestorven, maar hij had zich enigszins kunnen herstellen en sommige dingen konden erger. Zijn persoon en zijn 'Sache' begonnen in toenemende mate erkenning te vinden, het Geheime Comité was nog niet met ruzie uiteengevallen, zijn financiën stonden er gunstig voor door de grote toestroom van buitenlanders die betaalden in harde valuta; zijn gezondheid op zijn vijfenzestigste was nog goed en zijn familie floreerde. Vooral was er nog geen sprake van kanker in zijn mond. De duur van de behandeling was tevoren afgesproken en de frequentie was zesmaal per week. Daar onderhandelde Freud niet